

Проф. др Милан И. Миљевић,
Факултет политичких наука,
Факултет за правне и социјалне студије, Београд

Етичке димензије права и обавеза запослених

„Глобализација данас није у интересу многих сиромашних у свету. У многим деловима света делује невољно на животну средину. Она не доприноси стабилности глобалне економије. Транзицијом од комунизма ка тржишној економији се ипак лоше управљало да је – са изузетком Кине, Вијетнама и неколико источноевропских земаља – углавном дошло до ескалације сиромаштва док су доходи сиромаштво пали.“

Џозеф Е. Стиглиц

Резиме

Анализе, објашњења и разумевања етичких димензија права и обавеза запослених су извршене на два нивоа: апстрактно-логичком и конкретно-историјском. Повезивање етичких са посебним и појединачним омогућило је, на научно валидан начин, отварање етичких дилема светисушне глобализације научно-техничких знања, посебно у конкретно-историјској пракси. Неконтролисана моћ међународних финансијских институција и организација, којима доминира тржишни фундаментализам, и међународних корпорација неминовно доводи до кршења основних људских права запослених – посебно у социјалистичким организацијама и заједницама. Ошуда покреће за социјалном правдом. А, нову

пословну етику задају и усвојећи ефекти техничко-технолошких иновација и модернизација организација социјалистичких друштва. Савремена техника и технологија је довела и доводи у питање како природу иако и човека сама – како њихову садашњост иако још више будућност.

Промена природе човековог делања на опшар начин оивара питања одговорности заослених за ово сада и овде као и за будућност – природе и човека. Ту одговорност, коју није захватала башињена етика, најављује нова пословна етика заослених нудећи могући одговор на питање: како сачувати човека од захвата његове моћи?

Кључне речи: пословна етика заослених, научно-техничко знање, неконтролисано поробљавање природе, нова етичка теорија, етика разбора, етика стиса, идеологија јржиног фундаментализма, програми приватизације глобалне привреде, одговорност, савремени облици аморалности.

Промене и развој организација света живота и света рада, према резултатима савремених теоријско-емпиријских истраживања, у суштини су детерминисане научно-техничким знањима и професијним институцијма – од науке добијају досад непознату снагу, а од економије непрестани подстрек. Међутим, ваља имати на уму, да не би било забуне, да је наука "претрпела корениту структуралну промену тако што је постала потпуно нефилозофска. Највиши предмет теоријског умовања више није људско добро (или, тачније, добро као такво) као што је некада било, а камоли да се само то умовање схвата као највиши облик доброг живота, већ је све подређено јединственом практичном задатку повећања техничког знања и техничке моћи како би се задовољио претпостављени суштински интерес за "бољим" животом у материјалном комфору и изобиљу."¹⁾ Наиме, обећања технике, посебно наговештаји технологије информација претвориле су се у претњу, и јесу претња, и то не само физичка, и човеку и природи. Прекомерно поштивање природе, односно њено неконтролисано поробљавање проиђе се данас и на саму природу човека. А то доводи и довело је до највећег изазова човековом бићу – изазова који је икада израстао из његовог сопственог дела и делања. Отуда људска потреба за критичким пропитивањем пословне етике и етике пословања – како на глобалном и регионалном тако и на националном плану. Ово због тога што је у овом садашњем потчињавању све ново и што у таквом поробљавању нема никакве сличности, како по врсти тако и по поретку величина, са било ичим досадашњим. Наиме, нема ничег сличног у прошлом искуству са оним што човек (запослени човек) данас може да учини, а онда, у недовољном вршењу тога шта може, он бива присиљен да то и даље чини. И том прошлом искуству су били прилаго-

1. Михаило Ђурић: *Порекло и будућност Европе: одисеја древне филозофске идеје*, Плато и Српска академија наука и уметности, Београд, 2001., стр. 65.

ђени етички искази о правилном понашању – о добру и злу. А, овом новом ни једна баштињена етика не може да каже шта је добро а шта лоше – не може да каже, покаже и докаже чему да се поодврђавају ии поишћуно нови модалитетии моћи, нови искази поишћињавања и њихове мођуће иворевине. За то је потребна нова етика запослених, радикално нова пословна етика - нова етичка теорија која ће:

- промислиии и домислиии орђанизациону праксу високе итехнолођије – попунити ту празнину и на уман, битно људски, начин заоденути њене данашње безумне релативности и антивредности;
- оишћриии и уишћемелиии оне еишћке иринципе из којих се мођу и из којих ће се изводиии нове обавезе нове моћи орђанизација свейиа живоииа и свейиа рада – ценшћара ѓлобализације и регионализације, међународних економских инсћишћиуција и мултиинационалних комшианија;
- предвиђајући могућности разарања човека у организацији и посредством организација света живота и света рада моћи да дође до онођ појма човека кођа ваља сачуваии од шођа.

То значи да се не ради само о човековој судбини него и о представи о човеку, не само о голом физичком преживљавању него и о нешћовредивосишћи бишћа. Пословна етика запослених, која треба да сачува и једно и друго, јесте не само еишћка разбора неђо и еишћка сшћраха. Такво етичко промишљање јесте истовремено апстрактно и битно и актуелно питање овог нашег времена и простора – тиче се нас самих и нашег највластитијег бишћа, нашег опстанка и битисања у организацији и посредством организације света живота и света рада. Ово због тога што је једна идеологија замењена другом (можда разорнијом и опаснијом од свих досадашњих?) – идеолођијом ишћржишћинођ фундаменшћализма која доминира у ММФ и другим међународним финансијским организацијама. Према налазима Ц. Е. Стиглица: „ММФ је начинио грешке у свим областима у којима је био укључен...; Пола века након његовог оснивања, постало је јасно да ММФ није успео у својој мисији...; Политике међународних економских институција су исувише често изједначене са комерцијалним и финансијским интересима развијених индустријских земаља.“²⁾ И поред тога постоје на „научној“ сцени теорије које настоје да оправдају савремене пројекте глобалног развоја. Међутим, те теорије су „неутемељене, непрактичне и контрапродуктивне. У једном рационалном друштву овакав крајње бесмислен пројекат навео би власти да преиспитају процесе и идеје на којима се заснива привреда те државе. Међутим, и власти се залажу за интензивирање глобализације. Разлог због којег државе не скрећу са овог пута лежи у томе што се одлуке не доносе демократски нити ради општих интереса. Системом уистину управљају теоретичари економије и политичари на високим положајима које подржавају мултинационалне корпорације из сопственог интереса. Корпорације су превасходно мотивисане да непрекидно налазе ресурсе и тржишта, те стварају глобални хомогенизовани потрошачки начин живота. Овим циљевима непосредно служе слободна трговина, дерегулација и програми приватизације глобалне

2. Цозеф Е. Стиглиц: *Прошћивуречности ѓлобализације*, СВМ-х, Београд, 2002.

привреде.“ Савремене технологије, којима досада није било посвећено довољно пажње, омогућавају корпорацијама да се развијају у размерама и брзином које су некада биле незамисливе. „Напоредним развојем корпорација и технологије постиже се ефекат умрежавања, који достиже невиђене глобалне размере (назовимо то *свејском* доминацијом) и постаје делотворнији него икада раније; делотворан, додуше, са тачке гледишта корпорација... Главни чиниоци који одређују корпорацијско понашање далеко се мање тичу људи запослених у једној корпорацијској структури него саме те структуре. Људи у корпорацијама једноставно следе законске и „етичке“ стандарде корпорацијске организације. На првом месту је профит; одмах за њим раст; на трећем месту је аморалност – не морал.“³⁾ Овим резултатима научних истраживања је нужно додати да су центри глобализације и регионализације основни генератори кршења основних људских права и слобода, односно грађанских права и слобода на радном месту – *права на рад, права на животи, права на запошљавање, доктрине запошљавања по вољи, права на социјалну заштити, права на праведну плати* („правичну и повољну надокнаду која поједницу и његовој породици омогућава егзистенцију достојну људског дигнитета“ – члан 23. Декларације о људским правима), *права на поштовање, једнака плата за једнак рад, једнака плата за уредив рад, право на организовање, право на штрајк, право на приватан животи, право на равноправан пријеман, право на слободу изражавања у слободно време, право ...*⁴⁾ А на конкретно-историјском нивоу, према подацима Републичког завода за статистику и информатику, у Србији је у 2003. години било просечно запослено 1.813.570 лица. У односу на 2002. просечна запосленост је смањена за 1,9%. Крајем 2003. године било је регистровано 944.939 незапослених лица, од чега 54,3% жена.⁵⁾ Ови подаци, сами за себе, више него јасно зборе о ефектима приватизације, транзиције и укључивања у постојеће интеграционе глобалне и регионалне токове.

Пошто се пустошећи ефекти савремене глобализације не тичу нечег туђег и спољашњег већ нас самих, сада и овде, они треба да нас подстакну на размишљање о најкрупнијим, најнеодложнијим питањима времена у коме живимо – о *социјалној правди*. Притом ваља имати на уму да се оно што најснажније покреће живот људи и народа уопште, а посебно у Србији, и надмоћно управља њиховим судбинама скрива дубоко испод површине видљивих догађаја у једној дубљој, заумној димензији стварности организација и организација стварности – организација света живота и света рада. Отуда основе нове етике запослених – етике која неће бити везана само за област непосредно истовременог међуљудског – морају да допру до *метафизике*, одакле се и једино може поставити питање *зашто уопште важи безусловни императив да треба обезбедити егзистенцију природе и човека сада и у будућности*. Јер савремени техничко-технолошки авантуризам који иде

3. *Глобализација*, приредили Џери Мандер и Едвард Голдсмит, СЛЮ, Београд, 2003.

4. Ричард Т. Џорџ: *Пословна етика*, Филип Вишњић, Београд, 2003., стр. 299-617.

5. *Месечни социјално-економски билтен*, Републички завод за тржиште рада, бр. 16 децембар 2003., Београд.

до крајњих граница захтева од нас размишљање о *крајњим последицама*. Тиме је задат наш отклом према позитивистичком техницизму савремене филозофије.

Из појма етике (етика смера на: одређивању *бићни морала*; његову *система-тизацију*, и на *мисаоно ирансцендирање гођових ојсјојећих облика морала*) произлази и *појам одговорности*. Међутим, ваља указати да појам одговорности није неки нови феномен у етици и моралу, као и да *одговорности до сада није имала објекте икакве врсте, ја се етичка теорија њиме мало занимала*. Наиме, знања (техничке вештине) и моћ су били ограничени, те, као такви, зато нису укључивали даљу будућност у своје предвиђање – поготово нису укључивали *космос у свест о социјалном каузалитету*. Етика се због тога и била концентрисала на *морални квалитет самих иренујних процеса и односа* у којима је ваљало да се поштује право ближњег. А савремени техничко-технолошки облици, процеси и односи, захтевају да се етика, а пословна етика превасходно, бави *радњама*, не толико индивидуа колико његових *органација*, које, као никад досада, *каузално досежу у будућности*. Због тога *одговорности организација и организација одговорности*, овог времена и простора, *треба да буде у средњој пословне етике: како сачувати човека (неповредивости његовог света и његовог бића) од захваћа његове моћи?*

Из теоријских анализа произлази да су претпоставке досадашње етике следеће:

- *Стање човека јесте једном заувек ујврђено – оно је дајо човековом природом и задајо природом ствари;*
- *На тој основи, односно том дајошћу и задајошћу се једноставно и без иешкоћа може ујврђити шћа је људски добро а шћа није, и*
- *Уско је ођраничена човекова одговорности јер је ођраничена досежности његовог делања – границе човековог делања су границе његове одговорности.*

Ове претпоставке *више не важе*, нису више делатне и то најмање за онолико за колико су се промениле суштина и границе људске делатности. А пошто се пословна етика бави људским делањем, онда то значи да су са *изменама природе људског делања неопходне промене у пословној етици*. Наиме, нови објекти материјалног делања, а посебно новоотворене способност савремене технике и технологије (нова врста природе човековог делања) намећу нову димензију етичког значаја. А ту димензију не садрже гледишта и канони традиционалне етике.

Традиционална етика се бавила и бави човековим *површинским* захватима у природи. Ти захвати нису имали и *немају моћ која би омела природну равношежу*. Неповредивост природе целине и целокупности природе као и њене дубине остају неометене човековим делом – људском наметљивошћу. Боље казано: *суштинска непроменљивости природе као космичког порејка била је позадина са сваки подухвати смртног човека, укључујући и његове захвати у сам шћј поредак*. Живот човека одвијао се између трајног и променљивог. Трајна је била природа, а променљива су човекова дела.⁶⁾ *Природа није била предмет људске одговорно-*

стиши – она се бринула сама о себи и истовремено за човека. Њој, као таквој, није се супростављала етика него човеков дар проналазаштва и предузетништва. А тим даром човек ствара вештачке и привремене творевине, којима, истина, понекад може да подари и извесну меру трајности. Отуда произлази да су човекове сопствене творевине (које су биле и јесу оштро одвојене од природе – од природних: појава, ствари, процеса и односа) биле поверене једино његовој заштити. То поверавање представља једини и потпуни домен људске одговорности. Међутим, у друштвеној уметној творевини, где људи саобраћају и комуницирају са другим људима, *разборишћосић мора да се сасићане и ситоји са моралом, јер је оно душа човековог оићсићојања*. У овом и оваквом унутарљудском оквиру станује сва баштићена етика. И ваља казати: ова етика је била *ирићлагоћена* тим и таквим димензијама човековог делања. Наиме, сваки човеков процес и однос са ванљудским светом, а то значи целокупна област технићких умешности и технолоћких вештина, изузев медицине, била је *етићчки неуйићрална*. А етићка неутралност исказивала се како у односу на *објектић* тако и спрам *субјектића делања*. Ово због тога што се није постављало питање и није долазило до *ићрајног оићићећена*, односно најављивања *ићемељићићог унићићена инићегрићићића објектића – ићрићодног ићорейићка у целини*. Субјект делања је своје чићење разумевао само као *огранићени аићрибуић нужности*. Значи: то и такво делање није се разумевало као самооправдавајући напредак према главном циљу и човека и човечанства – циљ се налази негде другде. Према томе, *уйићцај на нељудске објектиће није ићредсичављало ићодручје које би било значајно за етићчка ићросућивања и оцећивања*. Оно што је било значајно јесте *директићан однос* човека са човеком, као и однос човека са самим собом. Из овог налаза произлази да је цела традиционална етика била и јесте *анићроићоцећићрићчка*. Томе је снажно допринело становиште да су и човек и његово фундаментално стање у овом процесу делања посматрани као константни, а не као преобликујући. Па *добро* или *зло*, о чему је ваљало да се брине то деловање, *било је близу деловања* – било је у *самој ићпракси* или у њеној непосредној близини. Значи, *добро или зло није било сичвар далеког ићланирања, а ова блискосић цићева је важила како за време ићако и за ићросићор*. Наиме, суштина оваквог делања се исказивала у: малој досежности њене делатворности; краткоћи времена на која су се односила предвићања, а што је пролазило из постављених цићева, и у ограниченостима контроле околности. Тиме је било задато *ићправилно ићонашање* – оно је имало своје *неићсредне крићићеријуме* и своје скоро *неићсредно довршење*. На основу тога и *етићка* је била *огранићена на неићсредни крућ делања: бавила се ићправилним ићонашањем овде и сада – ићроцесима и односима какви се васићосичављају мећу људима, са ићонављаним, ићићићичним сичићуацијама ићриваићног и јавног живоића*. Па је моралан био онај човек који је такве околности прихватао (са врлином и мудрошћу) и који је у себи

6. Највеће од тих дела био је *град* коме је човек, преко и посредством закона које је поштовао, подарио извесну меру *ићрајности*. Међутим, ова и оваква, *умешно васићосичављена ићрајности*, није доносила *сићурносичић* у дугој перспективи. То значи, да је и у човековом сопственом производу, у друштвеном свету, његова *конићрола мала*.

самом, као таквим, култивисао способности за то. Изван тога, за делатног човека све је било непознато и несазнато. Отуда максиме: "љуби ближње⁷ сво⁸ као себе само⁹"; "чини другима оно што желиш да они теби чине", "поређи своје лично добро заједничком добру"; "не понашај се са својим ближњима као људским средством, него увек као са сврхом у себи", ... Према овим начелим онај који дела дели са осталима једну заједничку садашњост – дели ово овде и сада. Остали су сви они који имају некакво право на понашање онога који дела и то ради самог дела или што није учињено дело. Према томе, морални универзум се састоји од савременика – ја је због тога његов хоризонт – просечно и временски ограничен – блиском кругу деловања и на вероватну дужину њиховог живота. Због тога су и знање (техничка вештина) и морална воља, којима се гарантује моралност делања, ограничени.⁷⁾

Научно-техничко знање, знање "које је чисто функционално усмерено и непосредно или посредно служи одржавању живота"⁸⁾, иако нема никакве везе са суштинским знањем, са оним које се тиче онтолошког карактера ствари и поготово смисла и вредности живота, крије у себи појам о људском добру – појам који се односи на прихваћене константе људске природе и положаја. За његово превођење у конкретну праксу потребно је познавање оног што је овде и сада. То познавање (познавање где, када, шта, како и коме производи, односно урадити) јесте својствено врлини и оно остварује код непосредног повода. А у дефинисаном склопу непосредног повода одвија се деловање као деловање самог индивидуалног извршиоца и његове организације и у том деловању се врлина довршава. О добром или лошем тог и таквог дела и деловања одлучује се унутар овог краткорочног склопа. Па се нико не сматра одговорним за касније ненамерне учинке свог добро-намерног, свог добро-промишљеног, свог добро-организованог и добро-изведеног чина, акта, дела или делања. Отуда је моралност научно-техничког знања и делања на основу тог знања увек везана за садашњост.

Са савременом техником и технологијом човек посткапитализма и његове, посткапиталистичке организације постају и јесу бића освајања – они силнички продиру у космички и природни поредак – које, дубинским захватима, доводе у питање суштину природне равнотеже и космички поредак, а самим тим и себе као органски део истих. Те процесе и односе не може да обухвате и загле оквири ра-

7. Да је то тако речито збори Кант који је отишао толико далеко да је казао како човеков ум у самом моралном уз најобичнији разум лако може бити доведен до велике тачности и опширности, односно како није потребна никаква наука или филозофија како би се знало шта треба чинити како бисмо били поштени и добри, чак како бисмо били мудри и пуни врлина. Општи разум, према Канту, исто тако може да се нада да ће погодити оно право, а филозоф увек може да каже нешто погрешно, а оно што ја треба да радим, како би моја воља била морално добра, за то ми није потребна никаква далекосежна оштроумност. Неискусан у погледу кретања света, неспособан да будем спреман на све његове видљиве случајеве, ја ипак могу, вели Кант, да знам како треба да делујем у складу са моралним законима - Заснивање метафизике морала, БИГЗ, Београд, 1981.

8. Михаило Ђурић: *наведено дело*, стр. 67.

није етике. Истине ради, стари етички канони (поштење, милосрђе, праведност итд.) још увек важе, али данас, посебно у посткапиталистичком друштву, само у својој интимној непосредности – велико је питање колико и ту? Јер је и то прекрило и затамнило ново организационо деловање (колективна дела) у коме ни починилац, ни дело, ни учинак нису они исти као у оној блиској сфери. Ова нова, *енормна, снага моћи задаје пословној етици једну радикално нову димензију – димензију одговорности.*

Прва промена у наслеђеној слици делања и етичности јесте *стилна и све дубља поведивост природе услед човекових техничко-технолошких интервенција.* Са повредивошћу природе *мења се и цела представа о самом човеку као каузалном фактору у ширем природном порећку – радикално се променила и мења се како природа људског делања иако и њени предмети.* Предмет делања је сада свеукупна *биосфера* наше планете. Пред тим се мора застати, замислити, промислити и на основу тога констатовати да: *природа и у квантитативном и у квалитативном смислу јесте човекова одговорност – јесте етички проблем, проблем над проблемима.* Данас је више него очигледно да је *одржавање природе битни морални интерес,* да је *човекова судбина директно зависна од стања природе, од природних процеса и односа.* И у томе је садржано оно антропоцентричко устројство целокупне баштињене етике, али, *и ништо више.* Ово више јесте резултат нестанка близине (блискости) и истовремености уместо којих су на делу и делују просторне и временске проширености. Наиме, и онда када се дела зарад блиских циљева одрази таквих процеса, односно последице (позитивне и негативне) таквог делања и дела су проширени како временски тако и просторно. То значи да се у техничко-технолошкој пракси отвара све дужи и дужи просторно и временски каузални низ. Отуда потреба да се непреобративост природе (са њеним укљученим поретком величина) нађе као етички садржај.

Савремено кумулативно саморазмножавање техничко-технолошких промена света (природе, човека) непрестано превазилази услове сваког процеса и односа који их доноси и који тече кроз те процесе и односе, кроз те ситуације без преседа. То значи да се учинци техничко-технолошких промена збрајају. А сабирањем, кумулацијом, положај за каснија делања и за битак није више исти, није више онај који је био за почетног извршиоца промене. Тај положај је битно различит. Да будемо прецизни: он је резултат онога што је већ учињено. Због тога су за те нове процесе и односе, за те сталне промене немоћне поруке и поуке минулог искуства. Немоћне, јер *кумуляција техничко-технолошке промене, не само није мења до непрекозности својичејак, него и разара прејосијавку саме себе – основни услов целог каузалног низа.* Са овим ваља да рачуна нова етика. Ово тим пре, што је досадашња етика рачунала само са некумулятивним понашањем и делањем и човека и његових организација/институција. То је значило да миље у коме мора да се искуша врлина и разобличи зло остаје увек исти, и са њим, као таквим, изнова започиње сваки нови процес и однос. Ситуације и околности, процеси и односи који се понављају, у зависности од своје класе, деловању постављају

своје алтернативе – добро или зло, поштено или непоштено, правично или неправично, истина или лаж, храброст или кукавичлук – и сваки пут изнова васпостављају прауслове.⁹⁾

Савремено научно-техничко знање, односно *кибернетички модел науке губи смисао за целину људског знања*. Свођење суштине мишљења на техничку рационалност, жртвовање спекулативно-синоптичке функције мишљења за рачун његове дискурзивно-аналитичке моћи¹⁰⁾ захтева да се та и таква моћ изједначи са казуалним размером нашег деловања. Међутим, пошто се то не може изједначити – не може се изједначити предсказујуће, научно-људско, суштинско-спекулативно знање са научно-техничким, кибернетичким вештинама – оно и не може да буде једнако по величини. Наиме, предсказујуће знање све више и више заостаје за техничко-технолошким знањем. А, техничко-технолошко знање, ово данашње, даје нељудску моћ нашем деловању. Из тога произлази *етичко значење и нова улога знања у моралу*. Разлика између снаге претходног знања и моћи дела и делања производи један нови етички проблем: *признање незнања мора да буде део етичке и она мора да подучава све неопходнију самоконтролу наше прекомерне моћи*. Ваља казати да ни једна ранија етика није морала, промишљено са овог аспекта, да обраћа пажњу на глобалне услове људског живота, на далеку будућност, и на егзистенцију врсте. Отуда она, као ни метафизика, не даје ни принципе ни довршену доктрину. А пошто су глобални услови људског живота, далека будућност и егзистенција врсте сада и битни и актуелни то захтева *радикално ново схватање права и обавеза запослених* – њихових институција и организација, посебно у конкретном-историјској пракси.

Савремено делање на основу и помоћу научно-техничког знања – помоћу техничко-технолошких вештина и умећа – *захтева да се узме у обзир нешто више него само интерес човека и његових политичких организација*. Због тога више и не важе антропоцентрична ограничења баштињене етике. Наиме, данас помоћу и преко техничко-технолошких вештина и умећа човек посткапитализма и његове организације дубоко и радикално продиру у природу и биосферу – у космос, и исте подвргавају својој моћи. Управо због те моћи човека и његових, посткапиталистичких, организација света живота и света рада ванљудска природа, биосфера, као целина и у својим деловима, јесте поверено им добро које има нешто попут *моралног права* на човека, посебно на нас саме који не припадамо свету организација посткапитализма. То право ванљудске природе је актуелно и битно не само због нас него и због ње саме – *њеног описанка*. Ако је то тако тада је нужна *радикална промена мишљења* у самим основама етике, а посебно њеног органског, практичног, дела – пословне етике. Ова промена значи *истовремено изражање за људским добром и добром ванљудских ствари*. Битна претпоставка за овај процес промена јесте *проширење признање* „сврха по себи самима“ знатно преко и изнад човека. Јер се тек тада брига за биосферу неминовно укључује у појам чо-

9. Видети шире Петар Кропоткин: *Етика*, ЦИД, Подгорица, 2001.

10. Михаило Ђурић, *наведено дело*, стр. 66-75.

вековог добра. Међутим, за овај и овакав радикални преокрет ми данас *нисмо припремљени* – није нас *припремила ни базирана етика ни савремена наука*. Да будемо прецизни: савремени научно-техничко-технолошки поглед на свет *забрањује*, у буквалном смислу речи, да *ванљудску природу* анализирамо, објашњавамо и разумевамо *са поштовањем и уважавањем* – забрањује да *о природи* *исказујемо целу истину*. Још конкретније, овај поглед је *природу редуковао на индиференцију нужности и случаја*. Због тога је нужно, како због човека тако и због саме природе, вратити се *очувању ванљудске природе*. То је данас више него човекова етичка обавеза, морално право и дужност, које санкционише природа ствари или ствари природе присиљавајући нас да битно *проширимо* поменути преокрет мишљења и да га пренесемо и издигнемо *изнад учења о деловању*, а то значи изнад пословне етике све до учења о битку – *до метафизике*, у којој мора да се заснива свака људска етика.

Нова питања пословне етике јесу *прерасијање прагматички ограничених циљева прошлих времена* од стране савремене технике и технологије. А да би се ово прерастање на адекватан начин перципирало и разумело ваља указати на разлику између технологије у ранијим временима и ове садашње – ове доминирајуће. Према резултатима теоријско-емпиријских истраживања техника ранијих времена је била:

а) *примарни атрибут нужности*, а не пут према одабраним циљевима човека и човечанства, и

б) *средство са коначним степеном примерености добро промишљеним, осмишљеним и дефинисаним блиским сврхама – сврхама које су поштовале, уважавале и разумевале достојанство човека и његове ванске природе*.

За разлику од те и такве технике, савремена наука као вештина и умеће:

а) *трансформисала је технику и технологију у бескрајну тежњу ка најрејку човекових организација – најрејку на тржишту и посредством посткапиталистичког тржишта, и*

б) *техничка знања и на њима заснована технолошка умећа су проглашена најзначајнијим човековим подухватом. А у техничко-технолошком напредовању, које превазилази себе само, према поседовању све већег броја ствари покушава се сагледавати позив човека. У том смислу свих техничко-технолошког напредовања (промена, развоја и модернизације посткапиталистичког друштва) јесте максимално господарење како над стварима тако и над човеком. То и такво господарење се измишљањем приказује и показује као испуњење човековог одређења као човека. Међутим, у суштини реч је о победи *homo fabera* како над човековим стварним објектом тако и у интимном схватању *homo sapiensa*.*

Данас, према резултатима теоријско-емпиријских истраживања, техника и технологија заузимају централно место у *субјективном животију човека*. Из овог произлази исти такав њихов (технике и технологије) *значај и примат у етици*, а посебно у *пословној етици заослених*.

Савременом кумулативношћу техничко-технолошких производа се на вештачки, на битно неприродан начин шири човекова околина. Ти производи и таква околина, у сталном повратном деловању и садејству, оснажују оне посебне снаге које су произвеле – посткапиталистичке организације. Данас та техника и таква технологија присиљавају посткапиталистичке организације на стално нову и нову примену иновација и модернизација. Јер само новом и новом проналазачком применом посткапиталистичке организације се одржавају и развијају на тржишту. Тржиште је то које исте награђује повећањем профита. Све то, у органском садејству, значајно детерминише зајоветне техничке захтеве, техничко-технолошку моћ и надмоћ како у односу на човека тако и спрам његовог окружења. Наиме, нове функционалне „нужности“ и тржишне награде (екстрапрофит) које са собом уносе у човеков живот, производи савремених техничко-технолошких иновација и модернизација снажно детерминишу надмоћ само једне створене човекове природе над свим осталим, али и над самим са собом. Тиме се отварају до сада неизвесне етичке дилеме. Наиме, без обзира на то шта све спада у испуњење човека и човеково људско испољавање оно ће по престижу бити превазиђено ширењем његове моћи. А ово ширење неминовно производи сужавање и кржљање како јојма о човеку и тако и његовог бића и то најмање за онолико за колико оно (ширење) узме човекове снаге за своје испољавање. Програмска представа (приказ који човек сам о себи одржава) данас у посткапитализму одређује човеков актуелни битак и то најмање за онолико за колико га одсликава. Ово због тога што је данас човек посткапиталистичких организација света рада све више техничко-технолошки прерађивач онога што је већ произвео или извршилац онога што техничко-технолошки може да учини. Међутим, и то је етички битно, у тим процесима и односима нестаје човек као индивидуа. Уместо човека као индивидуе произвођач, прерађивач и извршилац постаје и јесте колектив (организација, институција, радна заједница). А нестајањем са делатне сцене индивидуалног извршиоца и индивидуалног чина настаје неодређеност - неодређена будућност. Тиме је најављен могући садржај (предмет истраживања) пословне етике будућности. Хипотетички казано: за онолико за колико сфера васпостављања одговорности продре у простор и време битног деловања најмање за толико моралност, односно етичност морају продрети у сферу политике и права. То је могуће само у облику званичне политике која се раније никада није бавила питањима тако широког обухвата и таквим дужинама пројектованог предујма. Значи, променама суштинске делања мењају се суштинске политичке организације света животиња.

Техничко-технолошким основном организација света живота и света рада, тј. техничко-технолошким производима избрисана је граница између града (полиса) и природе, нестала је граница између вештачког и природног. Како је нестала разлика између вештачког и природног тако је вештачко гутало природно. Са техничко-технолошким променама, иновацијама и модернизацијама настаје једна нова врста „природе“ која је у суштинском конфликту са човековом и његовом људском слободом. А оно што је, поред овог, етички битно јесте да је природа

града постојала глобална. Та вештачка природа захтева нормативно регулисање у коме ваља да се нађу одговори на питања о потреби настајања и постојања једног човековог света – природног света за човекова будућа поколења. У том смислу *етиичка пословна одговорност* за будуће настајање човечанства ваља да буде *морална пројозиција* у свим дневно-практичним обавезама – треба да буде *основни принцип* у одлучивању у савременим организацијама света живота и света рада. У томе се и разликује пословна етика од баштињене етике. Наиме, *императив истовешности* раније етике одговорност за будућност није уважавао. Оно од чега је он полазио јесте присуство човека у свету. То присуство је несумњиво и од тога је полазила свака идеја и норма у људским процесима и односима – у људском понашању и одношењу. А са савременом техником и технологијом, са исчезнућем разлика између природног и вештачког, *присусиво човека на свећу постојаје само предмет обавезе* – обавезе да се за будућност обезбеди постојање самих кандидата за један универзум у том и таквом физичком свету. Међутим, остаје отворено питање како и на који начин обезбедити моралност односно етичност таквог универзума? Резултати савремених теоријско-емпиријских истраживања говоре да је то могуће:

- а) одржавањем *природности* природе;
- б) уколико остану *неизменљиви* од стране савремене технике и технологије *услови* за такво постојање, и
- ц) уколико се у сваком деловању организација света живота и света рада води рачуна о *неповредивости човековог свећа и свећа човека*.

Императиви пословне етике, због техничко-технолошких промена, развоја, иновација и модернизација, не захтевају *сагласности акција* (процеса, поступка, односа) са самим собом већ захтевају сагласност коначних учинака тог акта (процеса, поступка, односа) са *оштанком људских активности и делања у будућности*. Наиме, нови императиви пословне етике јасно говоре да свако од нас сме да стави на коцку сопствени живот али не и живот човечанства – *нико нема права да одабере небитак будућих генерација зарад битка садашње генерације*, или само дела те генерације. Из овога произлази да је нови императив пословне етике далеко више усмерен на *јавну сферу* (на сферу организација и институција) и јавну политику него на приватност – приватно понашање и делање индивидуа. Па приватност, односно приватно индивидуално делање и није каузална димензија на коју се треба и на коју се може применити нови императив пословне етике. Зашто? У одговору ваља поћи од Канта. Наиме, Кантов категорички императив: „Делуј тако да и ти можеш хтети да твоја максима постане општи закон“ био је усмерен на појединца, на индивидуу, и отуда је његов критеријум био и јесте моменталан. Реалне последице овог императива нису уопште биле сагледане. Тај и такав принцип није принцип објективне одговорности него принцип субјективног система човековог самоодређења. А, нови императив пословне етике гласи: „Не доводи у опасност услове за неограничено опстојање човечанства на Земљи“. Он има у виду универзализацију. А, универзализација коју има у виду нови императив пословне етике није не-

ко хипотетичко, то јесте логичко преношење од индивидуалног „Ја“ на једно имагинарно “Сви”, већ универзалан однос према остваривању људског активнијег будућности. Таков однос треба да имају и појединац и његове организације у пракси конкретног делања, као и да је он сагласан степену њихове делотворности. У том смислу и индивидуална и колективна делатност треба да екстраполира у једну прорачуњиву збиљску будућност као незакључану димензију наше одговорности – овде и сада. Овом етичком промишљању прикључујемо хоризонт *времена*. Ваља се присетити да времена нема у логички моменталној операцији Кантовог императива. Кантов императив је усмерен у постојећи поредак, а императив нове етике у будућност – у прорачуњиву збиљску будућност човека и човечанства и у природност ванљудске природе.

Целокупна ранија етика, по свом карактеру, је била презентна – *етишка истовремено*. И поред ове опште карактеристике, када се боље промисли, долази се до налаза да је она у својим појединачним исказима *предвиђала будућности* и то у: *исказима о вечитом спасању душе; одговорности државника за будуће ошине добро, и политичкој уједињености*.¹¹⁾

У етичким исказима о вечитом спасу душе и политичкој утопији будућност, као могуће место апсолутне вредности, постављена је изнад садашњости, па се та и таква садашњост потискује у пуку *припрему за будућности*. По религиозно моралном концепту, садашње делање верника не доводи закономерно до жељеног будућег стања. Религиозно живљење и делање јесте само припрема за будуће – за вечити спас душе. Вечити спас душе је *божија воља*, па је етички императив да се овоземаљски живот води на *богоугодан начин*. У том смислу припрема за вечити спас душе треба да се одвија по религиозним канонима и нормама правде и праведности, љубави према ближњем, честитости, ... А ови етички услови садржински могу да буду одређени тако да се њихово испуњење не може посматрати и разумевати као вредност у себи самој, него као улог за остварење добити – вечитог спаса душе, односно етике савршенства на оном свету. Улог је цели овоземаљски живот са свим својим могућностима испуњења и среће, чије *заказивање* је управо услов за вечити спас. Између коначног и бесконачног, између временитог и вечног нема смисаоне корелације (нема ни у квантитативном ни квалитативном смислу и аспекту у коме једно има предност и превагу над другим), а о *вредности* циља, чије свесно просуђивање би требало да представља битни део етичке одлуке – нема ничег сем празног исказа да је баш она апсолутна. А за етичко мишљење нема неопходне, каузалне везе између деловања и његовог очекиваног резултата, која овоземаљска одрицања треба не да узрокује већ да захваљујући њој омогући некакво друго и другачије обештећење. Па битно питање гласи зашто етика савршенства на оном а не на овом свету? Одговор и религије и револуционарног лењинизма јесте да је *аскеза* најбољи и најделотворнији начин и садржај живота. У аскези је, према овим учењима, садржан прави инструментариј делања и пут уну-

11. Преузимамо и операционализујемо налазе Ханс Јонаса: *Принцип одговорности*, Веселин Маслеша, Сарајево, 1990.

трашњег остварења сврхе из сопственог чина – пут од нечистоће ка чистоћи, од неправде ка правди, од ропства ка слободи, од греха ка спасу, ... Тиме се стиже до етике непосредности и истовремености – до крајње *еџоисџичкоџ и екџиремно индивидуалиџичкоџ облика еџичке самосавриенџива у моменџиџма сџириџуалиџичкоџ џросвеџлења*. Према томе, ако овај цели комплекс оносветског усмерења уопште спада у етику тада се он, као такав, укључује у садржај презентног карактера целокупне баштињене етике.

Етички постулати *законодаваца и државника*, унутарсветовне етике будућности, по свом карактеру и садржају спадају у *рационалну еџичку*. То је задато њиховом бригом за будуће добро. А зарад те будућности, тог будућег добра, они захтевају одрицање данас и то одрицање спроводе *мерама државне реџресџје*. Тиме је њихов *временски аџекџи делања*, и пословне етике тог и таквог делања, битно задат. Из историје античке мисли се јасно види да она ништа не казује о том временском аспекту. Не говори ни онда када исказује похвале великом законодавцима, а ни онда када исте критикује. Наиме, *џохвала* законодавцу и државнику укључивала је и трајности њихових дела. Међутим, та трајност није произлазила из планирања будућности. Законодавац и државник су тежили да створе одрживу организацију света живота (политичку творевину). Тест животне способности таквих политичко-правних организација и институција био је трајање – непромењено трајање створеног. Најбоља организација политичке заједнице, како за ондашњу садашњост тако исто и за будућност, била је, према владајућим представама, управо зато што је она у свако време тадашњој унутрашњој равнотежи гарантовала будућност као такву. Значи, она је најбоља зато што и у будућности гарантује постојану равнотежу – што се не мењају критеријуми поретка. Треба ли казати да је један од тих критеријума био и трајност? На питање: зашто се не мењају ти критеријуми, одговор је зато што се не мења човекова природа. Наиме, човекова природа, са свим својим несавршеностима, укључена је у концепцију, у садржај и структуру организације једног, за живот способног правно-политичког поретка. У томе је била мудрост законодавца – изнаћи, организовати и учинити функционалним један такав концепт. Ова и оваква концепција није усмерена на идеално савршену већ на реално најбољу и могућу организацију и институционализацију политичке заједнице. Међутим, критеријуми поретка те заједнице исту доводе у питање. Управо ова опасност, која сваком реду и поретку прети, захтева *сџиалну* владајућу мудрост како законодавца тако и државника.

Критика законодавца и државника своди се на пропитивање грађанских врлина – на то колико, када и како управљање организацијом политичке заједнице доприноси кварењу човекових врлина. А, према резултатима научних анализа, извори кварења нису толико резултат погрешних потеза законодавца и државника колико неприродност, боље казано нечовечност, нељудскост њеног утемељења. Ако су извори политике законодавца и државника нехумани онда ни њена садашњост и у њој најављена будућност, без обзира на евентуалне „успехе“, не може да буде боља – човечнија.

Према томе, делања и предвиђања законодаваца и државника детерминисана су и истовремено ограничена *садашњошћу*. У њиховом делању ова садашњост није ту зарад неке битно другачије будућности – у људском смислу. Садашњост се доказује и потврђује у истоврсној (у идентичној) будућности и већ у самој себи мора да буде оправдана као и будућност. Отуда је трајност успутна последица садашњости. Овоме ваља додати да су временски распон и одговорност законодаваца (организација света живота) далеко шира него код приватника – код организација света рада. А етика законодавца јесте презентна и она се примењује на и у организацији (света живота) која дуже траје од човековог живота.

Модерна утопија, посебно револуционарни лењинизам, у одговору на питање зашто етика на оном а не на овом свету узима у своје руке успостављање, последњим ударом земаљске акције у облику пролетерских револуција, хиљадугодишњег царства. Они проглашавају будућност за садашњост а садашњост за будућност. Другим речима, револуционарни лењинизам се задовољава *ударом и припремом форме њуша*. Стаљинизам све враћа корак назад – окамењује извршени удар. Модерна левица се не задовољава тиме – она смера, истина на нивоу програмских оријентација, успостављање „царства божијег“ о коме има *садржинску предсјаву*. Из резултата теоријско-емпиријских истраживања појавних облика модерене утопије произлази да за онолико за колико су у конкретно-историјским представама присутне идеје, програмски садржаји о социјалној једнакости и правди најмање за толико је присутна *мотивација* модерне утопистичке етике. Међутим, то никако не значи да је присутна мотивација за секуларну есхатологију. Боље казано, нема мотивације за модерну политичку утопију коју обележава јаз између *сада* и *онда*, између представа и сврхе, делања и циља итд. Овде је реч о *етици садашњости* а не о етици будућности. Само је револуционар, и то само неки од партијских вођа, био *прави* човек који је већ ту и само је у њиховим заједница „посвећених“, у нашој пракси у јуловским заједницама и организацијама, било царство небеско. Почетак партијског царства небеског је од оног момента када га „просвећени“ сматрају пожељним и обзнане могућим – од када га почну практиковати у својој затвореној животној и радној, ако се уопште може говорити о радној, средини.

Из вулгарно марксистичке и лењинистичке мисли произлази да све оно што је било пре има обличје привремености коме, као таквом, ваља одузети сопствену вредност, или, у најбољем случају, оно је полуга за постизање предстојећег – по њима право. Па је све прошло само пуко средство за остваривање вредне будуће сврхе. Да би то било то прошло је и прекрајано, дотеривано, фризирано, измишљано. Са таквим прошлим нужан је радикалан раскид и разлаз. У садашњем делању, за револуционално-лењинистичку мисао и њој својствену етику акције, не вреди презентна суштина досадашње етике као и постојаност људске природе која се у њој претпоставља. Ово због тога што до делања долази зарад једне далеке, далеке будућности – будућности коју неће дочекати ни извршиоци ни жртве. Због те и такве будућности, односно из ње произлазе обавезе према овоме што је сада и ов-

де. Али те обавезе не односе се на партијске вође – на професионалне револуционаре. Отуда су норме делања, како у организацијама света живота тако и у организацијама света рада, *привремене* и *непримерене* и то најмање за онолико за колико се те организације налазе на прелазу из садашњости у будућности. Због тога етика лењистичке револуционарне есхатологије саму себе и види као *етику прелаза* – етику без човека, без оног што он јесте и што може да буде. *Права људска етика настаје тек онда, када етика прелаза створи услове за њу. У том стварању не стаје човек, нестаје његова субјективност и он постаје објект – ствар поред других ствари.*

Радикалне врсте и нове димензије делања засноване на технолошким знањима и техничким вештинама захтевају једну њима коменсурабилну етику привређивања, предвиђања и одговорности организација света рада и организација света живота – посебно посткапитализма. Ова пословна етика, због антиприродних и нељудских последица савремених техничко-технолошких делања, за свој предмет анализирања, објашњавања и разумевања узима: *цели будући бићак човечанства, цело будуће биће човека и целу техничко-технолошку моћ.* По томе је она нова, и то најмање за онолико за колико су нови атрибути техничко-технолошке моћи, као и за онолико за колико су нове последице, и за природу и за човека, примене те и такве технике и технологије. Већ се сада може казати да је моћ савремене технике и технологије надмашила моћ револуционарног комунизма. Наиме, међу објекте савремене технике спада како ванљудско подручје тако и сам човек. *Homo faber* посткапитализма данас своју техничко-технолошку вештину, умеће и моћ окреће према самом себи. На тај начин он се уз помоћ посткапиталистичких организација света живота и света рада припрема да сасвим изнова проналазачки (битно техничко-технолошки) пронађе проналазача у научно-техничком знању, у техничко-технолошкој парадигми која ће направити све остало – и њега самог. Тиме човек посткапиталистичких организација света живота и света рада ствара и остварује насиље над самим собом. Отуда пословна етика, узимајући као предмет свога истраживања насиље, досада непознато у историји човечанства, над природом и над човеком, мора да отвори и створи *избор*, истина још увек непостојећих, *алтернатива* ономе што је до сада важило за дефинитивне датости човековог устројства као људског бића.

Према резултатима савремених теоријско-емпиријских истраживања и конкретно-емпиријских верификација научно-техничка открића, иновације и модернизације, које чине битна обележја посткапитализма и његовог израза новог светског поретка, све више *оспоравају човека као човека – доводе у питање његову суштину.* У том смислу промишљења и домишљена људска права, која су модни крик посткапитализма, чине се бесмисленим, јер је реч о *форми без садржине – без људске садржине и својства.* Све то задаје питања која се никада до сада нису намећала у *просбору практичног делања* – у процесу човековог делања у организацијама и посредством организација. И ни један принцип раније етике није допринео сукобу са тим и таквим научно-техничким преобликовањима датости чо-

вековог устројства. Јер су ранији етички принципи људске константе сматрали саме по себи разумљиве. Међутим, без обзира на то/или баш због тога ми се у ово и долазеће време и на овим нашим (економским, политичким, културним и укупним друштвеним) просторима морамо сукобити са посткапиталистичким монополимa и интересима, али само на основу нових етичких принципа – на основу и помоћу мудро промишљене и домишљене пословне етике.

Контрoла понашања („велики брат гледа и слуша“) свакога и свих у организацијама света живота и света рада и посредством истих данас је постала практична вештина – техничко-технолошко умеће. Та вештина и пракса је у оштром сукобу са моралном концепцијом човека – са његовом људском природом. Према резултатима конкретних теоријско-емпиријских истраживања контрола понашања, као нова врста интервенције у организацијама света живота и света рада, превазилази старе етичке категорије. Наиме, техничко-технолошким интервенцијама, иновацијама и модернизацијама неминовно долази до мешања повољних и пожељних са опасним и човеку непримерених могућности контроле и човека и његових организација. Између тих могућности није лако повући границу. Другим речима, данас је остворено ново поље манипулација од створене посткапиталистичких организација света живота и света рада – манипулација човеком и јавним мњењем – којима се оно (посткапиталистичко друштво) ослобађа од другачијег понашања како човека, тако и његових организација и заједница. Те манипулације се не могу и не смију дефинисати само сумњивим потенцијалностима. Оно што је данас на делу и што делује јесте да су сумњиве све појединачности изван американизоване праксе. Тешки проблеми који настају на основу тога, како у територијално-политичким тако и у функционалним системима управљања, чине крајње заводљивим проширење метода контроле са медицинских на немедицинске категорије и политике, а све у циљу социјалне манипулације свима онима који се одуширу американоκραцији, односно посткапиталистичкој контроли. Ови процеси и односи су присутни како у организацијама света рада тако и у организацијама света живота на локалном, регионалном и глобалном нивоу. Тиме се задају и неминовно отварају суштинска етичка питања људских права и човековог достојанства. Наиме, управе организација света живота, а посебно организација света рада могу да користе неке медицинске, односно психијатријске и психолошке технике ради повећања ангажовања својих радника. У тим и таквим случајевима, без обзира да ли се ради о присиљавању или добровољности, и без обзира на нежељене последице, када се заобилази хуман и битно људски процеси третмана човекових потреба, и када их замењујемо неперсоналним механизмима, човеку се одузимају лична својства и достојанство. Тиме се чини значајан корак на путу од одговорних субјеката ка програмираним системима понашања у и посредством организација. Према томе, друштвено, односно организацијски функционализам и прагматизам јесте само једна страна ствари. Одлучујуће питање јесте од какве врсте, у етичком смислу речи, индивидуа се састоји друштво, односно организација да би оно (она) као целина вредним учинило (учинила) своју егзистенцију? А ако

расту, захваљујући савременим техничко-технолошким средствима, поступцима и методама, могућности социјалних манипулација и радикалног сужавања, ограничавања и негирања индивидуалних аутономија тада се мора поставити питање о вредностима, о вредносном систему – како бити-вредан, у људском смислу речи, живљења и делања? У одговору на ово питање ваља имати стално на уму филозофску слику човека и враћати се њеним изворима – античкој филозофији и њеној етици. А то значи да савремена пословна етика треба да изнова промисли и додими-сли свет рада и то у светлу онога што се, полазећи од човека и са њим завршавајући, може данас, а није могло никада пре.

Савремени *homo faber* има намеру, захваљујући техничко-технолошким изумима и умећима, да узме у своје руке своју сопствену еволуцију са циљем не само да одржи своју врсту у њеном „интегритету“ него и да је „побољша“ и измени по сопственом плану. Те намере су већ *постали конкретни покушаји – генетски инжењеринг и генетске манипулације – у којима главну улогу има американократија*. Тиме се отварају етички значајна питања: има ли човек право на то, да ли смо ми квалификовани, у људском смислу, за ову творачку улогу? На ова питања је нужно одговорити сада када се американократија изненада нашла у поседу једне такве судбоносне моћи. Моћ генетског инжењеринга и генетске манипулације траже конкретне одговоре на питања:

а) ко су исправљачи човекове слике и суштине?;

б) по којим узорима ће они поправљати и исправљати слику човека и његово делање?;

ц) на основу којег ће знања одабрани то чинити?, и

д) ко има и ко му је дао морално право да експериментише са будућим људским бићем?

Ова питања, као и читав бескрај оних које тек наслућујемо, која траже одговоре пре него што се упустимо на путовање у непознато, више него јасно показују колико је то далеко где нас моћ технике и технологије тера. А то је далеко, далеко изван и изнад појмова целокупне баштињене етике. Одговори на ова питања чине саму суштину савремене пословне етике. Наиме, савремена природа делања у посткапиталистичким организацијама света рада, која је заснована на научно-техничком знању и његови резултати (информације, примена техничко-технолошког знања на знање, ...), воде *гомилању, и стварању новој свети – свети ствари*. Нови свет ствари захтева нову пословну етику - етику далекосежне одговорности -, без обзира да ли оно утиче на не-људску или на човекову природу. Техничко-технолошка моћ има несагледиве последице како за човека тако и за целину природе. Оно што данас једино можемо да знамо о тим последицама јесте њихов екстремизам. Тај екстремизам снажно детерминише како целокупно стање природе на нашој планети тако и врсте створања која треба или не треба да је настају. Наиме, *моћ модерне технологије нејресивно повећава распојање између суштинских човекових потреба и крајњих интереса посткапиталистичких организација света рада*.

Гомилање ствари, које нам се намеће као потреба, стално нас конфротирају са коначним перспективама посткапиталистичких организација света рада. Позитиван исход ових конфротација претпоставља мудрост и на њој засновану пословну етику. Међутим, те мудрости још увек нема, као што нема ни смерности као битног садржаја нове пословне етике. Савремени човек организација света рада посткапиталистичког друштва пориче егзистенцију предмета мудрости – егзистенцију апсолутне вредности и објективне истине. Истина за тог човека јесте истине његове и само његове организације света живота и света рада. Смерност, како произлази из савремених промена, развоја и модернизација, је животно нужна због ексцесивне величине техничко-технолошке моћи. Наиме, савремена природа деловања и делања посткапиталистичких организација света рада захтева једну нову *пословну етику далекосежне одговорности* – пословну етику која ће бити коменсурабилна са далекосежношћу њихове моћи. У име те одговорности и због те (техничко-технолошке) моћи потребна је *нова врста смерности* – смерности која ће предвиђати ексцесне процесе и односе те моћи изнад човекове моћи као и да вреднује и просуђује изнад човекове моћи.

Зашто је потребна нова смерност? И зашто уздржавање? Због тога што у суочавању са савременим квази-есхатолошким потенцијалом наших техничко-технолошких процеса, незнање о њиховим крајњим последицама само постаје и битни и актуелни разлог за *одговорно уздржавање*. У том смислу *уздржавање и смерност уз мудрост и научно-људско знање може да ублажи*, ако не и да отклони, *исход наслућених и већ најављених* (атомска енергија, генетски инжењеринг, посебно биоинжењеринг) *техничко-технолошких промена, развоја и модернизација*.

Резултати савремених теоријско-емпиријских истраживања јасно указују и показују на још један аспект неопходности етике одговорности за будућност организација света живота (организација територијално-политичког система управљања) и оправдање пред њом: *на више него ушмељену сумњу у поодобност репрезентативне владе, односно репрезентативне државне управе и јавне управе да, у складу са својим нормалним институцијама, методама и средствима одговори новим захтевима*. Наиме, савремене владе, посебно посткапиталистичких националних заједница – оне које су организоване у складу са посткапиталистичким принципима и које се самопроглашавају „демократским“ и које делују сагласно са тим принципима и поступцима како на националном тако и на регионалном односно глобалном нивоу – слушају само *садашње интересе* и настоје, свим расположивим средствима (монополом физичке силе, економском моћи и комуникацијским утицајем) да исте задовоље. Пракса посткапитализма, посебно САД, Јапана и Западне Европе, показује да оне то веома успешно и раде. У тим интересима и деловању и делима владе и јавне управе, посебно центара светске моћи, центара глобализације и регионализације нема будућности – будућност није заступљена ни у једном грмијуму, она није она снага која може своју тежину да стави на вагу политичких, законодавних и управних одлука. Значи: *будућност није снага и није ин-*

стирација за делање одлучујућих група теоријскијано-политичких система управљања – захтеви, потребе и интереси будућности немају свој лоби. Неегзистентно је немоћно.

Према резултатима научних промишљања, анализа и објашњења појава, процеса и односа глобализације и савремених регионализација произлази да још увек нема одговорности за неегзистентно – за *нерођено*. Наиме, неегзистентно и нерођено још увек нема никакву политичку реалност у савременом процесу одлучивања како на националном тако и на регионалном и глобалном нивоу. И, пошто нема политичке реалности, нема ни економске реалности – нема неегзистентног у резултатима делања организација света рада. Отуда се најоштрије намеће питање о моћи мудрих или о снази идеја и теоријских концепата, нових парадигми (ослобођених егоизма) и алтруизма у центрима политичке и економске моћи. Другачије казано: која *снага*, у организацијама света рада и у организацијама света живота на локалном, националном, регионалном и глобалном нивоу управљања, *треба да заснује будућности у садашњости*? Ово су питања за политичку философију и философију пословања. А конкретни валидни одговори на њих треба да буду резултати продора нове пословне етике у организације света живота и организације света рада. Међутим, још пре него што буде практично озбиљено питање о продору нове пословне етике она мора да пронађе своју *теорију*, на којој се, као део њене логичне кохерентности, могу заснивати заповести и забране – мора пронаћи један логичан систем онога „треба“ и „не треба“. Према томе, пре питања *ко* треба да има *моћ* да заступа будућност у садашњости, ваља одговорити на питање: који *вид* или *које знање* (научно-техничко или општељудско) о *вредностима* треба да заступа будућност у садашњости организација света живота и света рада? Ту је постојећа етика пословања застала – ту је етички вакуум.

Моћ савремене науке као технике, техничко-технолошке промене, развој и модернизација захтевају *да се њихова употреба нормативно регулише*. „Ми смо глобална заједница, и као све заједнице морамо следити нека правила тако да можемо живети заједно. Та правила морају бити фер и праведна (и морају бити схваћена као таква), морају поклонити дужну пажњу сиромашним као и моћнима, морају одржавати базично осећање пристojности и социјалне правде. У данашњем свету до тих правила се мора стићи демократским процесима; та су правила по којима администрација и званичници морају да осигурају да ће имати обзира и реаговати на жеље и потребе свих који су погођени политикама и одлукама донетим на далеким местима.“¹²⁾ Међутим, кретање модерног техничко-технолошког знања, односно промене (ове сада, као и оне најављене и наслућене) које су резултат промене тог знања су објективно испразниле основе од којих би се могле извести норме. Ништа бољи случај није ни са идејама о нормама етике. Међутим, на сву срећу, још увек није разорен осећај и потреба за нормама у организацијама постсоцијалистичког друштва – посебно за *нормама православне свештосавске етике посло-*

12. Џозеф Е. Стиглиц, наведено дело, стр. 15.

вања. Али, сведоци смо да данас *п*ај осећај *п*остјаје несигуран у себе када му ово *п*обожње знање *п*рошивуречи или забрањује сваку санкцију. Исто тако, овај осећај је, и без тога, у *д*остја *п*ешиком *п*оложају *с*ирам *с*амих *з*ахтјева *п*охлеје и *с*ираха: *п*очине да се *с*иди самог себе као неоснованог и без могућности да буде *з*снован, људски ушемељен *п*ред надмоћним научно-техничким знањем. Захваљујући научно-техничком знању су, као вредност, неутрализовани и човек и природа. Онда је логично што је *р*езултат *п*роцеса и односа овог знања *н*ихилизам – спаривање највеће моћи са највећом празнином, највећег умећа са најмањим знањем о томе чему процеси промена и развоја. Ако је то тако, а према резултатима науке о науци јесте, тада се задаје питање: да ли ми, без поновног васпостављања категорије „светог“, коју је темељито разорило научно просветитељство, можемо да имамо етику која може да обузда оне екстремне снаге (генетског инжењеринга и др.) које имамо данас и које стално, геометријском прогресијом, увећавамо и које смо приморани да користимо? За последице које угрожавају непосредно нас саме данас, за последице које ми осећамо, то може да буде *с*ирах. *С*ирах је замена за *п*раву врлину и *м*удроси. Међутим, страх као средство замене заказује када су у питању даље перспективе, о којима се овде пре свега ради, поготово што почени, због њиховог малог обима, најчешће изгледају безазлено. Само устежање да се повреди нешто свето независно је од прорачуна страха и утехе због неизвесности далеких последица. Међутим, религије које нема не може да од етике узме њене задатке. Док се о религији може казати да она, као есенција човека – која одређује човека, постоји или не постоји, за етику вреди да ње мора бити.

Радикално нове пословне етике мора бити зато што је измењена суштина људског делања. То ново делање утемељује научно-техничко знање и нови облици организовања света рада и света живота. Пословна етика мора да делује на ред деловања и на регулисање моћи – посебно и превасходно научно-техничке моћи у организацијама и посредством организација. Значи, пословне етике мора бити најмање за онолико за колика је моћ делања – делања и деловања које етика мора да регулише. Зато пословне етике мора бити утолико више уколико је већа моћ техничко-технолошког делања и деловања организација света рада. И као што мора бити прилагођен величини тако исто принцип реда мора да буде прилагођен и врсти онога што треба да уреди пословна етика. Због тога, а то је логично, нове врсте и нове способности техничко-технолошког делања и деловања захтевају нова правила и принципе пословне етике, у суштини радикално нову пословну етику. Наиме, до сада је под притиском стварних навика делања и деловања, и у складу са чињеницом да то делање и деловање није требало да буде заповеђено, долазило је до тога да се, као регулатор таквог деловања, а у складу са принципом и постулатом доброг и дозвољеног, уопште и појављује етика. Данас такав притисак произлази из нових способности и моћи техничко-технолошког деловања човека. А, ако је научно-техничко знање заиста по својој природи ново, ако је његова конкретизација у техници и технологији заиста нова и ако је, заиста, полазећи од њихових стварних и потенцијалних последица, укинута она морална неутралност,

што је раније признавано саобраћају са материјом, тада је нужно трагати за новим у пословној етици. Ново у пословној етици, оно које треба да преузме вођство, је-сте само оно које може да се супростави, које може да усмерава и контролише садашњост ради будућности – које може да се супростави притисцима савремене технике и технологије. Значи, *колективно-кумулятивно-техничко-технолошко делање је по предметима и по размерама нововрсно и оно етички више није неутирално.*

Miljan I. Miljević, Ph.D.
Professor at the Faculty of Politics and
Faculty of Touristic and Hotel Management, Belgrade

Ethical Dimensions of Employees' Rights and Duties

Summary

The explanations of ethical dimensions of employees' rights and duties are based on two levels: abstract-logical and concrete-historical level. Uncontrolled power of international financial institutions and organizations, over which dominates the market fundamentalism, and of international corporations imminently causes violation of the basic human rights of employees, especially in post-socialist organizations and communities. That causes the need of social justice. The new business ethic is also caused by devastating effects of technical innovations and modernization of organizations of post-capitalistic societies. The change of human nature raises questions of the employees' responsibility for human present and future. That responsibility, which general ethic does not comprises, is comprised within the new employees' business ethic, which offer the possible answer the question of how to save the man from his own power.

Key words: *business employees' ethic, scientific-technical knowledge, responsibility.*